

Geréb Miklós*

Iriny

A Fiú Isten problematikája Szász Domokos prédikációiban

Szász Domokos¹ egykori püspök életművének a részletes feldolgozására még nem került sor az egyháztörténelem-kutatásban. Az eddig megjelent tanulmányok alapvetően a kolozsvári teológiai fakultás létrehozásának küzdelmes évtizedeit domborítják ki munkásságából, illetve az ehhez köthető egyházkerületi lépéseket.² Az eddigi kutatás nem terjedt ki Szász Domokosra, az emberre, és Szász Domokosra, a teológusra. Teológiai gondolkodása (valószínű, hogy nem ő az egyetlen példa) hosszú fejlődésen ment keresztül: Filó Lajos és Ballagi Mór vitájában még ortodox, de a Protestáns Együletben tartott felolvasásában már döntően liberális álláspontot képviselt.³ Teológiai gondolkodását elsősorban a fennmaradt prédikációi alapján vizsgálhatjuk. Ez a vizsgálat túllép a klasszikus egyháztörténet keretein, s a rendszeres teológia eszközeihez folyomodik, ahhoz, hogy láthatóvá tegye számunkra Szász Domokost mint teológust.

* Geréb Miklós 1984-ben született Tasnádon. Tanulmányait a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben (2007) és a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen (2009) végezte. Érdeklődési területe: protestáns egyháztörténelem, liturgika.

¹ Szemerjai Szász Domokos (1838–1899) az erdélyi ref. egyházi élet aktív szereplője volt: a teológiai fakultás ügyében javaslatot tevő 15 tagú bizottság tagja (1875), az Erdélyi Prot. Közlöny szerkesztője (1876–1884), az egyházkerület püspöke (1885–1899) Vö. Sarnyai Csaba Máté – Máté-Tóth András (szerk.): *Szemelvények a magyar vallástudomány történetéből I., Jeles szerzők 1860–1920.* Második, javított kiadás. Magyar Vallástudományi Társaság, L'Harmattan Kiadó, Budapest 2013, 107–108.

² Buzogány Dezső: A Kolozsvári Református Theologiai Fakultás létrejöttének rövid története. In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek.* Kolozsvár 1996, 5–28. ill. Nagy Géza: *A Kolozsvári Református Theologiai Fakultás története,* Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1995, 16–58.

³ Lásd: Márkus Mihály: Teológiai irányzatok. In: Dr. Bartha Tibor – Dr. Makkai László (szerk.): *Studia et acta 5., Tanulmányok a magyarországi ref. egyház 1867–1978 közötti történetéből,* a Magyarországi Ref. Egyház Zsinati Irodája, Budapest 1983, 155–189., 166.

1. Források és a vizsgálat módszere

A kutatás szempontjából a következő elsődleges források állnak a rendelkezésünkre:

Néhai Szász Domokos erdélyi ref. püspök, kolozsvári lelkész hátrahagyott negyven egyházi beszéde két kötetben – Budapest, 1901 (szerk. Szász Károly), 1903 (szerk. Molnár Lőrinc).

Kéziratok hagyaték – az Erdélyi Ref. Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában fellelhető 116 kéziratból 21 tartozik a prédikáció műfajába. A Protestáns Teológiai Intézet (PTI) könyvtárában őrzött 88 kézirat közül pedig 38 sorolható be ebbe a kategóriába. Jelen tudomásunk szerint a fellelhető Szász Domokos kéziratok 28,9 %-a műfaját tekintve homília. A nyomtatásban megjelent prédikációk közül 5 kéziratát azonosítottam a PTI állományában. Ezek a következők: 6., 9., 31., 34., 36.⁴

Az alábbiakban azt fogom vizsgálni, hogyan jelenik meg a nyomtatásban közreadott negyven beszédben Jézus Krisztus alakja, és miképpen határozza meg Szász Domokos a Szentháromság második személyét. Mindenekelőtt, hadd álljon itt egy statisztika aszerint, hogy milyen témakörbe csoportosíthatók a vizsgált prédikációk:

Egyházi év	Prédikáció száma (százalékos arány)
Advent	4 (10 %)
Karácsony	2 (5 %)
Újév	1 (2,5 %)
Böjt	2 (5 %)
Nagypéntek	2 (5 %)
Húsvét	3 (7,5 %)
Áldozócsütörtök	1 (2,5 %)
Pünkösöd	2 (5 %)
Évközi, ill. kazuáliák	23 (57,5 %)

Szász Domokos beszédeiből a krisztológia sarokpontjait emelem ki, mert ezekből látszik a legvilágosabban, hogy mit vallott a szerző Krisztusról. Ezek a következők: Jézus megnevezése, megtestesülés, istenfiúság, megváltás (keresztáldozat) és feltámadás.

⁴ A számok az 1902-ben megjelent kötet számozását követik.

2. Jézus személye a vizsgált prédikációkban

a) Jézus nevei. A vizsgált negyven egyházi beszéd között mindössze kettőt találunk, amelyekben egyáltalán nem szerepel Jézus neve: a 24. (*Istent hiába keresem* Textus: Jób 23,8–10) és 38. (*Beszélgj a földdel.* Textus: Jób 12,8). A többi homíliában legalább említés szintjén találkozunk Jézus nevével, s ezek között leggyakoribbak a tulajdonnevek (Jézus, Krisztus, Názáreti, Józsué), mellettük megtaláljuk a messianisztikus felségjelzőket (Megtartó, Üdvözítő, Megváltó, Fiú, Isten Fia), valamint a prófétai irodalomból ismert metaforákat (szegletkő, békeség fejedelme; az egyház völegénye). A felsoroltakon kívül feltűnnek az olyan megnevezések, amelyek szociológiai képzettársítást eredményeznek, és amelyek Jézus vezetői, útmutatói szerepét hangsúlyozzák ki: erények apostola, vezér, fővezér, legtökéletesebb emberi élet, legnagyobb vallásalapító. Viszonylag gyakran (5 alkalommal) használja Jézusra a Mester megnevezést, elképzelhető, hogy a szerzőnek Jézus munkásságából éppen a tanítói vetület áll közelebb a habitusához, és ezzel magyarázható, hogy előszeretettel hangsúlyozza Jézus Mester voltát. Érdekességként jegyzem meg, hogy a vizsgált negyven prédikációban négyszer jelenik meg Galilei neve (26., 28., 35., 38.), 2-3 helyen bukkan fel Szókratész, Kolumbusz és Napóleon, míg Luthert és Kálvint csupán egy alkalommal említi meg.

b) A megtestesülés. Szász Domokos történelmi szereplőnek tekinti Jézust. Létezése számára vitán felül áll, hiszen konkrét biográfiai adatok állnak a rendelkezésére: ismeri a nevét, születési helyét, halálának körülményeit és életkorát; ugyanakkor az apostolok missziós magatartása, amellyel az egész keresztyén expanziót véghezvitték, alátámasztja, hogy léteznie kellett egy történelmi Jézusnak. Szász – valószínűleg nem egyedülként a 19. században – az egyház pusztá létezését perdöntő bizonyítékként értékelte. Az egyház tény, objektív valóság, amely nem jöhetett volna létre, ha az apostolok nem meggyőződésből prédikáltak volna, vagyis azt hirdették, amit a szemükkel láttak.⁵ Ebből kiindulva Szászt nem a megtestesülés mikéntje foglalkoztatta, hanem a célja, és ezt a célt így határozta

⁵ Szász Domokos: Alfa és ómega. In: Szász Károly – Molnár Lőrinc (szerk.): *Néhai Szász Domokos erdélyi ref. püspök, kolozsvári lelkész hátrahagyott negyven egyházi beszéde két kötetben*, I-II, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest 1902–1903, II., 13–14. A továbbiakban: *Beszédek* (római szám/arab szám) formában hivatkozom a gyűjteményre, római számmal jelölve a kötetet, arab számmal utána a beszéd sorszámát.

meg: elhozni az igazság, az újjászületés és a szeretet tüzét az embereknek. *A setét-arcú Jehova leszállt felleg-tornyából, s hajlékra talált az emberi szívekben.*⁶

A több síkon polarizált zsidó vallási életet Szász anakronisztikusan a 19. századi felekezetiiséggel azonosította, amely állandó ellentéteket szült a társadalomban. Az emberek egyszerűen nem tudatosították magukban, hogy ugyanabba a templomba járnak, és ugyanazt az Istent imádják. Gondolkodásukban és műveltségükben egyaránt megrekedtek a történelem egy adott fejlődési szintjén. Ide született Jézus azért, hogy az emberiséget a műveltség magasabb fokára emelje vallásával, amely a szeretetre épül:

„Bölcsőjében erőtlén gyermek, keresztfáján az erkölcsi tökéletesség netovábbja. S mit bizonyít ez? Azt, hogy az emberi természet gyarlóságai dacára is képes vég nélkül tökéletesedni, csak ébressze és használja fel azokat a szellemi erőket, melyek benne szunnyadnak, melyeket belé Isten oltott. Erről a nagy igazságról saját példája által bizonyoságot tenni született a Krisztus.”⁷

Jézus tehát az egyetemes erkölcsre, gondolkodásmódra és tettekre kiható eszmeiségében hozott gyökeres változást, és zárta le végérvényesen az ószövetségi istenképet. Etikai értelemben nincs különbség Jézus és Keresztelő János között. Jánost a Márk evangéliuma szerinti marcona megjelenésében Szász Domokos a természet közelében Istent megtaláló, hiteles és független embernek látta, aki a közjólét előmozdításáért kimondta a meztelen igazságot, hogy az emberiségnek megtérésre van szüksége. Ebben a bátor szókimondásban apostollá vált, és az életét is feláldozta az igazságért, amiben hitt.⁸ Jézus és János kapcsolata egy irányba mutat, mégpedig az életről és a társas lélektani viszonyrendszerről alkotott progresszív szemléletváltás irányába. Szász Domokos hitt az emberi tökéletesedés végzettszerű mechanizmusában. Az emberi műveltség négy fokozatát határozta meg: 1. az érzéki élvezetek (evés-ivás), 2. haszonelvűség (mi hasznát veszem?), 3. a kötelesség és a jog emberei (vö. bibliai aranyszabály: azt teszem, mit másoktól elvárnék, hogy velem cselekedjen), 4. valódi műveltek. Utóbbi kategória ismérve, hogy az ember ráébred, nemcsak a szolgálati minimumot köteles adnia, hanem annál jóval többet – ha kell, lemondva saját jogairól is. Jézusnak

⁶ Szász Domokos: Adventi beszéd. In: Szász Károly (szerk.): *Beszédek* (I/1), 1.

⁷ Szász Domokos: Krisztus, mint az igazság felkent bajnoka. In: Szász Károly (szerk.): *i. m.* (I/5), 38.

⁸ Szász Domokos: Keresztelő János. In: Szász Károly (szerk.): *i. m.* (I/2), 5., 11.

sikerült „felemelkedni” a műveltség legmagasabb, negyedik fokára, ahova azonban nemcsak egyedül ő, hanem a követői is eljuthatnak.⁹

c) Istenfiúság. Ha Jézus alapjában véve történelmi figura, művelődéstörténeti értelemben illik rá a sorsfordító Messiás-kép. Ez azonban újabb teológiai kérdést indukál: ha Jézus ember, kicsoda Isten, és mit jelent Isten fiának lenni? A válasz: Isten mindannyiunk lételeme, benne élünk és mozgunk. Ha tőle eltávolodunk, végzetes következményei lesznek, mintha a Föld kimozdulna a Nap körüli pályájáról.¹⁰ Szász Domokos a *reductio ad absurdum* módszerével támasztja alá Isten létét: feltételezzük, hogy az imádság hiábavaló – eszerint Ádámtól kezdve mostanáig hiába imádkoztak az emberek, ergo a vallás egy haszontalan dolog. Ha megszűnik a vallás, megszűnik a kapocs az ég és a föld között, az ember és Isten között: *akkor nincs Isten, mert egy oly Isten, kihez mi soha nem folyamodhatunk, az ránk nézve nem létezik.*¹¹ Isten létét éppen a hozzá szüntelenül imádkozó ember ténye igazolja, valamint a vallás világjobbító eredményei. Isten az égben van, és a teremtéskor a fizikai törvények mellett a fejlődés törvényét is betáplálta a világba. A tudomány és a technika ugrásszerű fejlődése Szász Domokos szemében isteni üdvesemény, valóságos teofánia, a beteljesedés felé vezető út fontos mérföldköve, amit a szellem új reformációja fog szükségyszerűen követni: szebb és dicsőbb lesz, mint 16. századbeli előzménye. Ennek a haladásnak két ellensége van: az önzés és a kényelemszeretet. Jézus szakított az elavult hagyományokkal, s nyomában az „újkor prófétái” jelentek meg: Wycliffe, Husz, Gutenberg, Kolumbusz, Galilei, Kepler és a reformátorok, akik egytől egyig a szellem szabadságáért áldozták az életüket.¹² Szász Domokos a reformációt isteni végzésen alapulónak tartotta, s ebből kifolyólag történelmi szükségszerűségnek tekintette. Elhatárolta ugyan a francia forradalom túlkapásaitól és a 19. században szárnyait bontogató kommunizmus forradalmiságától, de vizsgálatunk szempontjából radikális kijelentéseket fogalmazott meg, amelyek alapjaiban változtatják meg a reformatori Sola Scriptura, Sola Fide, Sola Gratia, Solus Christus elveket.

⁹ Szász Domokos: A műveltség különböző fokozatairól. In: Szász Károly (szerk.): *i. m.* (I/3), 16–22.

¹⁰ Istent a környezetünkben olyan kanti kategóriákban ismerjük fel, mint szentség (= Isten akarata), igazság (= Isten gondolata), boldogság (= Isten állapota), erkölcs (= Isten törvénye), lelkiismeret (= Isten helyettese). Vö. Szász Domokos: Az ember nyomora. In: Szász Károly (szerk.): *i. m.* (I/4), 29.

¹¹ Szász Domokos: A hamis bíró, vagy kirtás az imádkozásban. In: Molnár Lőrinc (szerk.): *Beszédek* (II/32), 126.

¹² Szász Domokos: Vallási reformok. In: Molnár Lőrinc (szerk.): *i. m.* (II/26), 63., 65.

„Van jogunk a hit tárgyában csak egy tekintélyt ismerni el: lelkiismeretünket, vagyis lelkünknek a gondolkozás, a tudomány, a tapasztalás által szerzett ismeretét, s ennek mindent – hagyományokat, szertartásokat, szimbólumokat, melyek mind emberi művek s mint ilyenek, nem lehetnek örök időkre kötelezők, sőt még ezt a szent könyvet is (Sic!) – alárendelni, elfogadván belőle azt, ami erkölcsi érzéseinket nemesíti, értelmünket világosítja, akaratumkat erősíti a jóban. Van jogunk vallási nézeteinkre, erkölcsi fogalmunkra nézve ezenkívül még más forrásokat is használni, hiszen minden tudomány, mely e nevet igazán megérdemli, a természetnek nagyszerű jelenései, a történet buzdító példái, saját életünk változó eseményei, mind Istenhez vezetnek, mind Istennek ígéje s így a léleknek egészséges táplálékai. A vallásos szellem nem ismer más korlátozást, csak az igazság korlátait, annak éltető eleme, levegője a szabadság.”

Talán a fentieknél is jobban kidomborítja Szász Domokos krisztológiáját az *Örök harc* c. egyházi beszéde, amelyben már-már Jób idő feletti víziójára vagy János apostol mennyei jelenéseire emlékeztető monumentális képben írja le a létezés miértjét. Jézus születésekor az *örök Ige testben megjelent*, az angyalok békét hirdettek. Feltámadásakor első szava a békesség. A parázna nőt is így oldozta fel. Jézus vallása a békesség vallása, de ez nem ment fel senkit a fáradságtól, a vívódástól. Az élet alaptörvénye ugyanis a harc. A *keletkezés mesés küzdelmei* a 19. századig rejtve voltak a tudósok előtt. A természeti törvények az emberre is vonatkoznak, akinek élete örök harc a létért. Harc önmagunkkal, önmagunkért, mindennel, ami rajtunk kívül van. A tudás az emberi faj kiváltsága, s minden időben lesznek, akik vállalják érte a küzdelmeket, pl. Szókratész, Kolumbusz, Galilei. A vallás, akárcsak a tudomány, az emberi nem sajátos kifejezőmódja: megmutatja a véges közt a végtelent, a múlandók közt az örökkévalót. Isten országa voltaképp nem más, mint az emberi szellem most még szunnyadó erőinek halmaza. Jézus abban az értelemben volt Isten Fia, hogy ezeket a szellemi erőket tudatosan törekedett célba juttatni. Jézus és az apostolok elvezették az embereket a bosszúálló Jehovától a szerető Istenhez. Nincs többé szükség Lévi nemzetiségére és a választott népre. A betű megöl, a lélek megelevenít.¹³

d) A megváltás. Szász Domokos prédikációiban a technikai és szellemi fejlődés megállíthatatlan folyamata jelenik meg, megvalósulása csupán idő függvénye. Ennek tükrében a megváltás teológiája is más értelmet nyer: gyakori visszatérő motívum nála a szenvedés mint a tisztítóútz képe.¹⁴ Isten a szenvedéseken keresztül edzi meg a lelkünket, és nemesíti az erkölcsünket. Mivel az istenfiúságra

¹³ Szász Domokos: *Örök harc*. In: Molnár Lőrinc (szerk.): *i. m.* (II/36), 153–168.

¹⁴ Lásd: 1., 2., 11., 18., 20., 24., 29. sz. beszédekben.

bármelyik ember eljuthat, Jézus munkásságának a jelentőségét nem a golgotai kereszt adja, hanem az a hatásos fellépés, amivel a szeretet vallását megalapította. Jézus valóban „elvégezte” a rábízott munkát, de ez alatt Szász nem a bűnért való helyettes, engesztelő áldozatot érti, hanem pusztán, amit saját korában tehetett, és a körülményekhez képest lehetséges volt. Jézus megvetett egy alapot, a folytatást azonban az utókornak kell elvégezni.¹⁵ Az emberiséget az a dac viszi előbbre, amivel Galilei védte igazát: és mégis mozog...¹⁶ Szász Domokosnál Jézus él, mert hatással van az emberre: vallása azért halhatatlan, mert szeretetet hirdet, márpedig a szívnek mindig szüksége lesz a szeretetre.¹⁷ A magvető saját fáradságos munkája nyomán jut el a bő terméshöz, de ilyen vívódásokon keresztül vezet Jézus követőinek is az útja.¹⁸ A páli levelek *en Kriszto* fogalmát hosszasan fejtegeti, és arra a megállapításra jut, hogy azt nem lehet fizikailag értelmezni, kizárólag szellemi vonatkozásban mondhatjuk, hogy Krisztusban vagyunk. Az *en Kriszto* azt jelenti, hogy erkölcsileg újjászülettünk, más elvek, hajlamok és vágyak határozzák meg a jellemünket. Szász erre mondja, hogy él, szól és munkálkodik bennünk Jézus lelke.¹⁹

e) Feltámadás. Húsvéti prédikációiban kikerüli azt az útvesztőt, hogy a feltámadás csodáját megmagyarázza, és esetleg bizonyítékokkal védje meg az egyház dogmáját. Ki is jelenti, hogy őt nem a feltámadás mikéntje érdekli, hanem az emberekre gyakorolt hatása. Ez pedig nem más, mint elfogadni, hogy az igazság melletti kiállás szenvedéssel, gyanúsítással, rágalmazással jár. Jézus akkor is vállalta ezt a meghurcoltatást az igazságért, ha mindenki más elhagyta is.²⁰ A történeti Jézus meghalt, azonban a szelleme örök, s ebben az értelemben Jézus valóban él – feltámadása magyarázza az apostolok mártíromságát és az egyház létrejöttét. Jézus szellemisségében támadnak fel a halálból a Mózesek, Ábrahámok, Péterek, Jánosok, Mária Magdolnák stb.²¹ Szász cáfolja annak lehetőségét, hogy földi életünkben eljuthatunk a tökéletességre (bár ez a célunk). Az ember szerinte, mint szellemi lény, befejezetlen alkotása a Teremtőnek, s ebből arra a követ-

¹⁵ Szász Domokos: Elvégeztetett. In: Szász Károly (szerk.): *i. m.* (I/10), 74–75.

¹⁶ Szász Domokos: Örök harc. In: Molnár Lőrinc (szerk.): *i. m.* (II/36), 160.

¹⁷ Szász Domokos: Adventi beszéd. In: Szász Károly (szerk.): *i. m.* (I/1), 5.

¹⁸ Szász Domokos: Jézus vallásának végcélja. In: Szász Károly (szerk.): *i. m.* (I/7), 52.

¹⁹ Szász Domokos: Képesek vagyunk-e hivatalunk folytatására? In: Szász Károly (szerk.): *i. m.* (I/19), 160–163.

²⁰ Szász Domokos: Miről győz meg minket Idvezítőnk feltámadása? In: Szász Károly (szerk.): *i. m.* (I/11), 83–87.

²¹ Szász Domokos: Krisztus feltámadása. In: Szász Károly (szerk.): *i. m.* (I/14), 103.

keztetésre jut, hogy a halál nem lehet az utolsó állomás, kell lennie valamiféle folytatásnak: ezt követeli az értelem, sejti a lélek és óhajtja a szív.²² A Jn. 14,18–23 verseit úgy értelmezi, mint Jézus feltámadásának legfőbb bizonyítéka: mi magunkban érezzük, bennünk él és munkálkodik.²³

Összegzés

Az egyháztörténelemben időről időre napirendre került a Fiú Isten kérdése, és ahogyan ehhez a kérdéshez viszonyultak, napjainkig hatóan meghatározza az egyes vallási irányzatok elhelyezkedését a világvallások, ill. szűkebb értelemben a keresztyénség palettáján. A muzulmánok Íszát prófétának tekintik, a zsidók hamis Messiásnak. Markión azt állította, hogy a kereszten csak egy látszattest halt meg, Arius pedig, hogy az Ige nem egylényegű (homouszion), hanem csupán hasonló (homoiuszion) az Atyával. Az Erdélyben kibontakozó ún. biblikus unitarizmus Jézusban a halandó embert látja, aki Istentől halhatatlanságot és isteni természetet kapott, de ő maga nem Isten. A 19. századi teológiai liberálizmus pedig a szociális érzékenységű, a műveltség legmagasabb fokára felfejlődő embert tisztelte benne, aki nemcsak a haszonelvűség vagy a törvény betartása szintjén gondolkodik és cselekszik, hanem képes lemondani saját jogairól mások javára, sőt az ellenségeit is szereti.

Szász Domokos hátrahagyott negyven prédikációja alapján arra a megállapításra juthatunk, hogy Szász Domokos gondolkodásában Jézus kizárólag ember, jelentősége pedig kizárólag vallástörténeti és kultúrtörténeti hatásában mérhető. Jézus követendő példa ugyan, de arra a szellemi magaslatra, amelyet elért, nem isteni voltának, hanem kitartó, következetes és szeretetre épülő habitusának eredményeképpen jutott el, s ezt bárki más is Jézus nyomán elérheti. A vizsgált krisztológiai fogalmak (születés, istenfiúság, megváltás, feltámadás) egyikénél sem találunk egyezést a reformátori ortodox teológiával, viszont Szász Domokos vétőjogot ad a hit, sőt a Szentírás tekintélyével szemben is két olyan fogalomnak (lelkiismeret, ill. tudományos kritika), amelyek őt egyértelműen a korának megszokott liberális és racionalista teológusok táborába sorolják.

Külön említem a kötetben 9. sz. beszédét, ez ugyanis azon kevés prédikációhoz tartozik, amelynek létezik egy kéziratot változata a kolozsvári PTI könyvtárában. Sajnos ez töredékes formában maradt meg: az expozé és az I. rész. A II.

²² Szász Domokos: Az Isten által élénk tűzött célélérésébe vetett hit. In: Molnár Lőrinc (szerk.): *i. m.* (II/23), 33.

²³ Szász Domokos: Krisztus feltámadása. In: Szász Károly (szerk.): *i. m.* (I/14), 110.

egység (ami a kötetben 68–71. oldalon található) hiányzik belőle. Ez egy letisztázott kézirat, valószínű, hogy nem is Szász Domokos saját kezű írása, hanem már a nyomdai munkálatokra tekintettel készíthették egy azóta elveszett eredeti kézirat nyomán. A néhai püspök ugyanis sietve jegyzetelt, tollvonásai a gyorsírók stílusára emlékeztetnek, itt azonban kalligrafikus betűkkel találkozunk, nincsenek javítások sem a szövegben. Szükségesnek tartom megemlíteni ezt a részletet, mivel egy kétséget kizáróan eredeti dokumentum lenne igazán értékes a kutatás szempontjából. Ebben a beszédben ugyanis a témánk szempontjából fajsúlyos kijelentéseket találhatunk. Szász kétségbe vonja a helyettes elégtétel anselmusi értelmezését:

„Istenem, egynéhány nap alatt mennyit kelle szenvednie! Miért? Sokféleképpen próbálták kimagyarázni. Mondták s mondják azért, mert az igazságos Isten nem bocsáthatott meg másként az emberi nemzetnek csak úgy, ha egy ártatlan annak minden bűneit kibűnhödi. Nem! Avagy igazságos volna-é Isten, ha az én bűnömért egy olyant büntetne, aki azokban semmi tekintetben nem részes? Mondták s mondják, hogy ama nagy lelki küzdelmeknek, melyeken a Gecsemáné-kertben keresztülment, oka az volt, hogy akkor az egész emberi nemzet minden bűnei büntetésének egész terhe az ő lelkére nehezült. Ám mondják! Én ezt nem értem, s meg sem is próbálom ez alkalommal az isteni végzés és a világhormányzás titkait fürkészni.”²⁴

A kézirat alátámasztja a (fent idézett) nyomtatásban megjelent szöveget, s az egyetlen feltűnő eltérés nem a két szöveg tartalmában jelentkezik, hanem egy vélhetően nyomdatechnikai (tördelési?) hiba eredménye: a kötet 64. oldalának a folytatása a kézirat szerint a 66. oldal első bekezdése lenne, és a kézirathoz képest úgy tűnik, a nyomtatott szöveg 65–66. oldalán logikai összefüggés nélkül keveredtek össze a bekezdések.²⁵

²⁴ Szász Domokos: Jézus a Gecsemáné kertjében. In: Szász Károly (szerk.): *i. m.* (I/9), 63.

²⁵ Lásd: *Szász Domokos kéziratosa hagyatéka*, s. n., PTI Könyvtára, Kolozsvár. A kéziratosa anyagból szeretném még kiemelni a *Te vagy-e az?* c. homíliát (1861, adventi időszak), amelyben a Mt 11,2–10 alapigét fejt ki, s a mindenkori kételkedést Keresztelő János kérdésével közelíti meg. Kijelenti, hogy a Jézusban nyert üdvösség nem arra való, hogy kezeinkkel tapogassuk, vagy szemünkkel lássuk, hanem hogy szívünkben érezzük. A kételkedők János példájából okulva maguk is követeket küldhetnek Jézushoz, kérdést intézhetnek hozzá, választ remélhetnek tőle. Ezek a követek: szívünk óhaja, lelkünk szomja és értelmünk kérése. Ebben a beszédben ugyan nem feszegeti a dogmatika határait, viszont várákosásaink dacára elmarad a kategorikus megválaszolósa annak, hogy Jézust milyen értelemben tekintsük Messiásnak.

Hogy megértsük, miért olyan rendkívüli Szász Domokos állásfoglalása, Kálvinhoz folyamodunk. A helyettes elégtétel tana olyan keresztyén alapigazság, ami Kálvinnál kristálytisza álláspontot tükröz: a bűnesetig Éden egy olyan „mintaiskola” volt, ahol az ember megtanulhatta a kegyességet, s amelyből egyenes út vezetett az örök életbe és a tökéletes boldogságra. Ádám bűne – amit Kálvin lázadásnak nevez – azonban megvakítja az elmét, így a természetből és a teremtett világból már nem tudjuk megismerni Istent, közbenjáróra van szükségünk. Ez a közbenjáró Jézus Krisztus, aki bűneinkért engesztelést szerzett.²⁶

Az erdélyi református teológiai irodalomban Tavasz Sándor 1932-es dogmatikája cáfolja, hogy a vallástörténeti kutatások és a történeti Jézus ismerete alkalmas lenne a hitébresztésre, s rámutat, hogy a 19. századi teológusok Jézus személyének olyan mértékű relativizálásához jutottak, amely a legóvatosabb becslések szerint is vallási szkeptikussá tette a társadalom jelentős hányadát, s még a két világháború közötti időszakban is érezte hatását: a vallási szinkretizmus irányába tolvá a keresztyén gondolkodást. Az egy személyben valóságos Isten és valóságos ember Jézus nélkül sem a kijelentést, sem a teremtő Atyát nem lehet megismerni. Tézisei világossá teszik, mekkora szakadék választja el egymástól Szász Domokos Jézus-képét a biblikus keresztyén teológiától:

„[...] a történet nem lehet a hitnek sem forrása, sem alapja, mert a hit nem több, hanem minőségében más, mint a történet [...] Alkalmazva ezt: Jézus Krisztust ismernünk kell a történetben, de nem a történeti-emberi természete szerint, hanem istensége szerint. [...] A Jézus Krisztus személyének a megismerésében a hit vezesse a történetet, és sohasem megfordítva, mert különben vagy megoldatlan probléma marad, vagy pedig mítosszá válik.”²⁷

²⁶ Kálvin János: *Institutio. A keresztyén vallás rendszere*. Ford. Buzogány Dezső, I., Kálvin Kiadó, Budapest 2014, 255–256.

²⁷ Tavasz Sándor: *Református keresztyén dogmatika*. Második kiadás, Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2006, 188–189.